

BARTÓK ISTVÁN–STEMLER ÁGNES
Mivel meglett, most már tudjuk, hogy nincs

Kazinczy Ferenc 1807. évi Sylvester-kiadása *

Sylvester János párhuzamos latin–magyar nyelvtana, a *Grammatica Hungarolatina* 1539-ben készült el a sárvár-újszigeti nyomdában. Legközelebb Kazinczy Ferenc tette közzé. A régebbi szakirodalom szerint gondozásában a munka kétszer is megjelent, 1807-ben és 1808-ban. Balázs János és Éder Zoltán később idézendő művei azonban az első kiadásnak sem a körülményeiről, sem a példányok fellelhetőségéről nem tudósítanak. A harmadik évezredben az ismert könyvtárakban nem sikerült rájuk találni. Kazinczy levelezéséből és egyéb munkáiból pontosan nyomon követhető a Sylvester-nyelvtan kiadásának sorsa, az ötlet felvetődésétől a jól ismert 1808. évi megjelenésig – legalábbis úgy, ahogyan ő maga beszámol róla. Semmiféle előzményről nem esik szó, sőt néhány mozzanat határozottan el-
lentmond az 1807. évi kiadásnak. Mindezek nyomán kétségessé vált, hogy létezett-e egyáltalán.

Annál öröndetesebb hír, hogy legújabban előkerült egy példánya. Összevetése az ismert redakcióval – a címléírásán túl – további fontos adalékokkal szolgálhat a *Grammatica Hungarolatina* utóéletéhez.

1. Az újonnan előkerült példány

Az 1807-es kiadás egy példánya pontosan kétszáz évvel később, 2007-ben bukkant fel a Központi Antikvárium 103. könyvárverésén. Az aukciós katalógusban a kötet eddig ismeretlen első kiadásként szerepelt, bár a leírásban Éder Zoltán említésére hivatkoztak.¹ A könyvet az Országos Széchényi Könyvtár az árverésen megvásárolta.²

A kötet alapos vizsgálata azonban arra a meggyőződésre vezetett, hogy ebben az esetben nem egy eddig ismeretlen első kiadással állunk szemben. Ebből a „kiadásból” ugyanis csupán néhány példány készülhetett, feltehetően korrektúra vagy próbanyomtatás céljából, ezért nem található belőle közgyűjteményekben sem példány.

* A tanulmány Stemler Ágnes által készített részét az OTKA K 81537 számú kutatási programja támogatta.

¹ *A Központi Antikvárium 103. aukciója*. Központi Antikvárium. Bp. 2007. 30.

² Jelzete: 635.222

A könyvtestet egy idegen kötéstáblába helyezték, az elő- és a háttábla kb. 1 cm-rel szélesebb is a könyvtestnél. A gerincen az eredeti aranynyomás jóval halványabb és kopottabb, mint a később felvitt, ezért még csillogó „Sylvester”, illetve „Magyar-deák grammatikája” feliratok. Ezeket valószínűleg később festették rá. A könyv belső előzékei sem az eredeti kötéshez tartoznak, kitűnik alóluk a színes, festett papír eredeti előzék. Az ívek nincsenek összefűzve, pedig ez általában még a nyomdában megtörtént, a könyvkötők fűzött példányokat vettek át. Ebből is látszik, hogy ez a kötet valószínűleg nem is került forgalomba. Fűzés helyett az ívek fém kapoccsal vannak rögzítve, a könyvtestet egyszerűen beragasztották egy üres kötéstáblába.

A kötet a benne szereplő pecsétek tanúsága szerint egyszer már az OSzK példánya volt. Az ismételt birtokba vételt jelzi a címlap verzőjének felső felében látható, kék tintával (golyóstollal) beírt új jelzet: 635.222, alatta az OSzK gyűszűpecsétje („Orsz. Széchényi Könyvtár” felirattal), ez alatt pedig szintén kék tintával a 2008-as évszám mint az állományba vétel éve.

A kiadvány régebbi történetéről egyéb nyomok árulkodnak. A legújabb gyűszűpecsét alatt egy „Ex Museo Hungarico” feliratú bélyegző látható, amelyhez hasonlókat a 19. század első évtizedeiben használtak,³ de ez a lenyomat furcsán tiszta és éles. Ha a pecsét valódi, akkor a könyv az 1810-es években kerülhetett a könyvtárba. A Nemzeti Múzeum Miller Jakab Ferdinánd által 1803 és 1814 között vezetett kéziratos növedéknaplójában nem szerepel a kötet, azt ellenben regisztrálták, hogy 1808. március 12-én beérkezett a *Grammatica Hungarolatina* kéziratos másolata, amely alapján a kiadás készült.⁴

Található egy duplumbélyegző is ugyanezen az oldalon „Másodlat a M. N. Múzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból” felirattal, amely eredetinek látszik, és némi eligazítást nyújthat arról, mikor is kerülhetett ki a kötet a gyűjteményből. Ez a duplumbélyegző nagyjából a 19. század közepén/második felében volt használatban, ezért feltételezhető, hogy a kötet ebben az időben egy téves behasonlítás következményeként kerülhetett ki addigi őrzési helyéről. A könyvtár neve hivatalosan 1909-től változott a ma is használt Országos Széchényi Könyvtárra. De felmerül a kérdés: ha antikváriumba vagy kereskedelmi forgalomba került, miért nem adott hírt senki az addig ismeretlen Kazinczy-kiadásról?

Az oldal alján jól látható még egy régebbi pecsét vagy bejegyzés kivakart helye is, amelyet azonban a restaurálás eltüntetett, sőt piros írón nyomai is kivehetőek. A kötet előlétele tehát meglehetősen homályos, a pecsétek alapján nem tudjuk teljes

³ KOLLÁNYI Ferenc: *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára 1802–1902*. Bp. 1905. M. N. Múzeum Széchényi Országos Könyvtára, 238.

⁴ *Protocollum Patriophilorum quorum Studio, Munificentia, et Generositate Museum Nationale Hungaricum consurrexit ... et locupletatum est ab Anno 1803–1814*. OSzK Kt. Fol. Lat. 71. fol. 123r. Vö. BARTÓK István: „Nem egyéb, hanem magyar poézis” *Sylvester János nyelv- és irodalomszemlélete európai és magyar összefüggésekben*. Bp. 2007. 299–300. (Továbbiakban: BARTÓK: „Nem egyéb...”)

pontosággal megállapítani, mikor került be, illetve ki a Széchényi Könyvtárból. Ha elfogadjuk azt a feltételezést, amely szerint duplummá nyilvánítás következtében került ki a könyvtárból, akkor az időpont meghatározásában az OSzK-nak az 1808-as kiadásból őrzött példányai is segítségünkre lehetnek.

2. Az 1808-as kiadás példányai

Az 1808-as kiadásból a Széchényi Könyvtár jelenleg 7 példányt őriz. Ezek közül 6 példány található a törzsgyűjteményben, a hetedik pedig a Kézirattárban.⁵ A Kézirattár példánya eleve korrektúrapéldánynak készült, írópapírra nyomtatták és Kazinczy korrektúrajelei is szerepelnek benne, ami arra enged következtetni, hogy Kazinczy a megjelenés után is tovább tökéletesítette a kiadást egy újabb, javított edíciót tervezve. Ezt a kötetet 1893-ban vásárolta a könyvtár Dobrowsky Ágost budapesti antikváriustól.

A törzsgyűjtemény példányai többszörös átszámozáson mentek keresztül. A 19. században csak az alapító Széchényi Ferenc által adományozott könyvek voltak rendezve, a többi szerzemény feldolgozására nem volt mód.⁶ Barna Ferdinánd 1859-ben kezdte el a felgyülemlett sok ezer kötelepéldány feldolgozását, s pár év múlva a müncheni Hof- und Staatsbibliothek akkor modernnek számító rendszerének mintájára az ún. müncheni katalogizálást is bevezették. A kötetek tehát így jelzetet kaptak, de ez sem volt mindig egyértelmű. Látni fogjuk, hogy a *Magyar régiségek és ritkaságok* példányai sem minden esetben kerültek ugyanarra a jelzetre.

Az 1808-as kiadás törzsgyűjteményi példányai a bekerülésük időrendjében a következők. Elsőként a könyvtáralapító Széchényi Ferenc példánya érkezett be, feltehetően a kötet megjelenésének idején. Könyvtári felvázson kötése arra utal, hogy valószínűleg a könyvtárban kötötték be. Münchener jelzete: „L. Hung. 457.”

Ezt követte Jankovich Miklós példánya, amely a neves könyvgyűjtő hagyatékával került be a 19. század közepén.⁷ Ebben a kötetben nem szerepel müncheni jelzet. Valószínűleg Jankovich köttette be zöld egész bőr kötésbe.

Harmadikként érkezett az egykor Horvát Árpád történész tulajdonában lévő kötet, amely a benne található bélyegző tanúsága szerint 1896-ban került a nemzeti könyvtárba. A bélyegző szövegében: „Horvát Árpád könyvtára, Szentiváni

⁵ OSzK Kt. Oct. Hung. 474.

⁶ „E nem törődés annyira ment, hogy a beérkezett köteles példányok a legtöbb esetben föl se bontattak, hanem a borítékra rendesen ráíratott péld.: »Praesent. 1810 die 14 Aprilis« s azzal egyszerűen egymásra halmozattak, e halmot én bontottam szét” – írja Barna Ferdinánd, akit a feldolgozással megbíztak. BARNÁ FERDINÁND: *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi [!] Országos Könyvtárának rendezéséről.* = Magyar Könyvszemle 1876. 128.

⁷ Jankovich gyűjteménye két alkalommal került be a könyvtárba, az ún. első gyűjtemény 1836-ban, a második pedig 1852-ben. BERLÁSZ JENŐ: *Jankovich Miklós könyvtári gyűjteményeinek kialakulása és sorsa.* = Az OSzK Évkönyve 1970–1971. 109–173.

Dr. Mészáros Károly ajándéka” szereplő szentiváni Mészáros Károly orvos Horvát Árpád halála után megvásárolta a gyűjteményt és a Széchényi Könyvtárnak ajándékozta, azzal a kikötéssel, hogy a könyvtárban már meglévő munkákat más könyvtárak között osszák szét.⁸ Láttuk, hogy ekkor már két példány volt az OSzK állományában, Kazinczy munkája mégis itt maradt. A kötet müncheni jelzete „Hung. l. 290”, ezt másként szakozták, mint a Széchényi-példányt.

Apponyi Sándornak, a neves bibliofilnak is volt példánya a *Magyar régiségek és ritkaságokból*. Ő az 1863-ban elhunyt gyűjtő, Nagy István példányát szerezte meg, s ez Apponyi hagyatékával 1925-ben került az OSzK-ba. A müncheni rendszerinti katalogizálás 1926-ig folyt, tehát még ez a példány is megkapta a „Hung. l. 290” jelzetet.

Az ötödik kötet az államosítások során a Népkönyvtári Központon keresztül jutott a Széchényi Könyvtárba 1954-ben. Előzőleg a csornai prépostságé volt, ahová Ágoston József ügyvéd hagyatékából kerülhetett. Ekkor már az újonnan bekerült könyvek folyószámos numerus kurrens jelzetet kaptak, a könyv a „198.944”-es jelzetet kapta, melyre időközben átszámolták az előző négy kötetet is.

A könyvtárba utoljára bekerült példány a 19. században Révész Imre református lelkész példánya volt. A kötet 1963-ban került az OSzK-ba. Hogy a helyzet még bonyolultabb legyen: az 1950-es évek közepén a különösen értékes vagy ritka első kiadásokat kiemelték a törzsgyűjteményből, és a Régi Nyomtatványok Tárában (akkor Régi és Ritka Nyomtatványok Tára) helyezték el, ez a kötet tehát bekerüléskor az „RE 999” jelzetet kapta, mint időközben a többi példány is. 1977-ben azután az első kiadások visszakerültek a törzsgyűjteménybe, és így mind a hat példány a „198.944”-es jelzetre került, remélhetőleg már végleg.

Ez a kis kitérő azért lehet érdekes, mert elárulja, hogy a duplummá nyilvánítás és a kikerülés feltételezett időpontjában (a 19. sz. második felében) két példány volt az állományban, ami a másodpéldányok rendezetlen helyzete miatt akár elég is lehetett ahhoz, hogy egy harmadik kötet duplummá váljon és kikerüljön a könyvtárból. Az 1807-es nyomtatvány feltételezhetően kötés és fűzés nélkül érkezett a könyvtárba, s így könnyebben áldozatul eshetett a selejtezésnek. Hanyagságból előfordulhatott, hogy azonosnak vélték az 1808-as kiadással, s inkább megszábadultak tőle, mintsem hogy a bekötésével foglalkozzanak. A duplumok körül a 19. század során végig nagy volt a kavargás, már az első könyvtárőrrel, Miller Jakab Ferdinánddal kapcsolatban is vizsgálatot indítottak önkényes könyveladogató akciói miatt.⁹ Később, a müncheni szakrendszerű feldolgozás miatt több mint tizennyolcezer kötet bizonyult duplumnak, és csak a nagyon ritka vagy gyakran használt könyvekből tartottak meg másodpéldányt.¹⁰ Az értékesítések során tör-

⁸ WIX Györgyné: *Rég elfelejtett gyűjtőkről*. = Az OSzK Évkönyve 1984–1985. 190–191.

⁹ V. WINDISCH Éva: *Miller Jakab Ferdinánd múzeumi igazgató utolsó évei és az Országos Széchényi Könyvtár*. = Az OSzK Évkönyve 1957. 349–368.

¹⁰ SOMKUTI Gabriella: *Az Országos Széchényi Könyvtár története 1802–1918*. Bp. 2002. OSzK, 51.

tént visszaélések megelőzésére 1894-ben a minisztérium rendeletben szabályozta a könyvtári állományba tartozó másodpéldányok eladását. Fejérpataky László, a könyvtár igazgatója új duplumbélyegzőt is csináltatott „Duplum venditum e bibliotheca Musei Nationalis Hung.” felirattal.¹¹ Ekkorra azonban feltételezéseink szerint a kötet már kikerült a könyvtárból, bár a benne található korábbi duplumbélyegző használatára is vannak példák a 20. század első évtizedeiből. A kötetben nincs nyoma müncheni jelzetnek, tehát valószínűleg már nem esett bele az ekkori katalogizálásba.

Még egy dolog valószínűsítheti a kikerülés idejét. Petrik Géza, a neves bibliográfus az adott korszakra vonatkozó nemzeti bibliográfiája¹² szerkesztése során alaposan átvizsgálta a Széchényi Könyvtár gyűjteményét is. Az 1807-es Sylvester-kiadást ő sem regisztrálta.

Mielőtt rátérnénk a kétféle redakció összevetésére, érdemes röviden áttekinteni azokat az adatokat, amelyek indokolták a kételkedést az 1807. évi kiadás létezését illetően.

3. Kételyek és bizonyosságok

Balázs János Sylvester-monográfiájában, az első mondatához fűzött jegyzetében, az életműre vonatkozó adatokkal kapcsolatban említi a következőket:

„Kazinczy a GH-t [*Grammatica Hungarolatina*] kétszer is kiadatta, először 1807-ben (=SylvMagyDeák.), majd e kiadást visszavonva újból 1808-ban (=MRég). – E két kiadásnak lényegileg azonos előszavában ő ír először Sylvesterről irodalmi értékű és érdekű méltatást.”¹³

A zárójelben álló rövidítések feloldása a forrásjegyzékben:

„Sylvesternek Magyar–Deák Grammatikája... Újra kiadta Kazinczy Ferenc. Pest 1807”;

illetve

„Magyar Régiségek és Ritkaságok I. Kiadta Kazinczy Ferenc. Pest 1808”.¹⁴

Monográfiájának utolsó mondataiban Balázs Kazinczy Sylvester-méltatását idézi:

„»Erdősi valóban egyike vala nemzetünk’ legtiszteltebb Hérosainak... a’ szerezetre-méltó Melanchthonnak és Erasmusnak indult-el nyomdokain, ’s egész élete azon dicső tárgynak volt intézve, hogy a’ Szépnek tudományát, melly a’ Jóéval és

¹¹ SOMKUTI: *i. m.* (10. jegyzet) 69.

¹² PETRIK Géza: *Magyarország bibliográfiája 1712–1860. I–IV.* Bp. 1888–1892. Dobrowsky.

¹³ BALÁZS János: *Sylvester János és kora.* Bp. 1958. 393.

¹⁴ BALÁZS: *i. m.* (13. jegyzet) 384, 383.

Igazéval mindig együtt-jár, vagy inkább ezeket mindég megelőzi, Hazánkban virágzatba hozhassa.« [...] »Ő vala az, a' ki, kilesvén nyelvünknek tulajdonságait, mellyet ő előtte senki nem merészlett, ... annak törvényeit ... tudományos rendbe szedte. Ó végre az, a' ki, a' tetrachordont el vetvén, fülünket azon mennyei zengzethez szoktatta, mellyet a' szépegű Hellász boldog fíjai az Istenek' magzatjaiktól tanultanak...«¹⁵

A kapcsolódó jegyzetben az 1807. évi kiadásra hivatkozik:

„Kazinczy jellemzése: Kazinczy SylvMagyDeák. XX.»¹⁶

Az idézet pontosan megegyezik az 1808. évi kiadás szövegével, ezért is lehetett feltételezni, hogy valójában abból származik. Pedig alaposabban megfigyelve a hivatkozott lapszámot, gyanakvásra adhatott volna okot, hogy az idézett sorok ott nem a XX., hanem a XVIII–XIX. lapokon található.

A *Grammatica Hungarolatina* utóéletét áttekintve Éder Zoltán is említést tesz az ismert, 1808. évi kiadást megelőző redakcióról. Címét a következőképpen idézi:

„Sylvesternek, Magyar–Deák Grammatikája. Nyomt. Uj-Szigeten, 1539. – A' Krak-kai 1549. kiadott Orthographia Vngarica – 'S Varjas Jánosnak E vocálisú éneke, Újra kiadta Kazinczy Ferencz, Pesten, Mossóczy I. Károly Könyvárósnál, 1807.»¹⁷

Kazinczy szavahihetőségét tiszteletben tartva a kutatás során még az is felmerült, hogy „Édert valamiféle téves bibliográfiai adat vezethette félre”.¹⁸

Kazinczy az 1808. évi kiadásnak az olvasóhoz szóló előszavában így ír régi tervének megvalósulásáról:

„Így a' könyvnek nyomába vezetvén, annak birtokosát, Tiszt. SINAI MIKLÓS Urat szinte az erőszakig vitt kérésimmal addig ostromlottam hogy számomra másoltatná-le, míg három esztendei várakozásom után, segédemre kelvén Sándor fíjának szent fortélyai, kívánságomat végre teljesedve látom, 's már most sietek azt közre eresztetni, hogy a' mit tőlünk az idők' mostohasága megirigylett, másod ízben bírassuk.»¹⁹

Ugyanez az előző változatban ebben a megfogalmazásban szerepel:

„Végre 1801-ben, életemnek hetedfél esztendei hízagja után, megengedetett azt [a *Grammatica Hungarolatina* unikum példányát] látnom; 's három esztendővel aztán megnyertem birtokosától, Nagy-Tiszt. SINAI MIKLÓS Úrtól, azt is, hogy pártját

¹⁵ BALÁZS: *i. m.* (13. jegyzet) 378.

¹⁶ BALÁZS: *i. m.* (13. jegyzet) 433.

¹⁷ ÉDER Zoltán: *Sylvester Grammatikájának utóéletéről*. Bp. 1990. 17–18.

¹⁸ BARTÓK: „*Nem egyéb...*”, *i. m.* (4. jegyzet) 301.

¹⁹ *Magyar régiségek és ritkaságok...* Kiad. KAZINCZY Ferenc. Pest, 1808. VI–VIII. (Továbbiakban: KAZINCZY (kiad.): *Magyar régiségek...*)

vétehessem, 's íme megyen sajtó alá, hogy a' mit tőlünk az idők' mostohasága megirigylett, másod ízben bírassuk.”²⁰

Ha 1539 és 1808 között a munka megjelent volna, akkor a „másod ízben bírhatóság” csakis arra lenne igaz. A következő kiadást 1808-ban Kazinczynak a harmadiknak kellett volna neveznie – hacsak alapos oka nem volt úgy nyilatkozni, mintha az előzmény nem létezett volna.

Az 1808. évi kiadás ugyanazon év augusztus 4-én keltezett „Utóírást”-át így kezdi:

„Éppen most telik három esztendeje, hogy ez a' munka sajtó alá került.”²¹

Említi az 1805-ben megírt előszót is, majd így folytatja:

„Hogy Kiadónak nagy költséget ne okozzák, 's a' munkát tovább ne tartóztassam, meg kell elégednem azzal, hogy ezen első Előszó itt újra nyomtattatik, és hogy e' mellé, igazítás és poptolék gyanánt, egy két jegyzést vehetek.”²²

Mint látni fogjuk, az előszó nem egyszerűen „újra nyomtattatott”, hanem át lett dolgozva. De ami még fontosabb: korábbi kiadásról itt sem esik szó, ahol pedig a leginkább helye lenne egy ilyen hivatkozásnak.

Az első változatot, úgy tűnik, még „szakmai körökben” sem ismerték. A debreceni kollégium tudós professzora, Budai Ézsaiás magyar történetében bemutatja Sylvester munkásságát, így a *Grammatica Hungarolatina*t is, amelynek egy példányát – feltehetően a Sinai Miklós tulajdonában lévő unikumot – neki is módjában volt kézbe venni, sőt kijegyezteni. (Ha valóban ez az egyetlen fennmaradt példány, értelemszerűen más nem is jöhet szóba.)²³ Kazinczy kiterjedt levelezésén kívül 1805-ben a *Magyar Kurír*-ban is beszámolt a kiadás tervéről.²⁴ Budai tudott az előkészületekről, hiszen Sylvester nyelvtanáról azt írta: „Méltán óhajthatni, hogy Erdősi Jánosnak ezen Magyar Grammaticáját, Tek. Kazinczy Ferentz Úr, a' mint megígérte, maga jegyzéseivel mentül előbb kiadja.”²⁵ A *Magyarország históriája* vonatkozó, második kötetének első kiadása 1808-ban jelent meg, az előszó kelte 1808. május 14. Mint az idézetből kitűnik, Budainak nem volt tudomása az előző évi megjelenésről. Innentől kezdve a hivatkozások a Sylvester-grammatika Kazinczy-féle kiadásaira az 1808. évi redakcióra vonatkoznak.

²⁰ *Sylvesternek, Magyar–Deák Grammatikája...* Kiad. KAZINCZY Ferenc. Pest, 1807. VII–VIII. (Továbbiakban: KAZINCZY (kiad.): *Sylvesternek...*)

²¹ KAZINCZY (kiad.): *Magyar régiségek...*, i. m. (19. jegyzet) XXI.

²² KAZINCZY (kiad.): *Magyar régiségek...*, i. m. (19. jegyzet) XXI–XXII.

²³ Budai Ézsaiás és a *Grammatica Hungarolatina* kapcsolatáról részletesebben: BARTÓK István: *Sylvester János Grammatica Hungarolatina mint tankönyv Debrecenben a 18–19. században.* = Magyar Könyvszemle 2009. 344–356.

²⁴ *Magyar Kurír* 1805. júl. 19., 94–95.

²⁵ BUDAI Ézsaiás: *Magyar Ország Históriája, a' Mohátsi Veszedelemtől fogva Buda viszszavételéig.* Debrecen, 1808. 133.

Kazinczy 1808 áprilisában már korrektúrát kapott; az ismert kiadás augusztusban jelent meg.²⁶ Levelezésének tanúsága szerint 1805 júniusában tette meg az első lépéseket a megjelentetés ügyében: a pesti Eggenberger Józsefhez fordult. Augusztusban már tudni lehetett, hogy Eggenberger nem vállalja a feladatot. 1806 januárjában Kazinczy Trattner Mátyásnál próbálkozott. A munkát el is kezdték, de októberben kiderült: a folytatásban egyhamar aligha érdemes reménykedni. 1807 februárjában azonban a nyomtatás újból megindult, mivel Kazinczy Nagy Gáboron keresztül küldte vissza Trattnernek „a’ Sylvester Grammaticája ’s Krakkai Orthographia exemplárját”, melyet előzőleg visszakért, „hogy még egyszer megtekinthessem, minekelőtte [Trattner] a’ háború által megakasztott munka hátra lévő árkusait ismét előveszi.”²⁷ Ez a küldemény azonban a levelezés szerint nem érkezett meg ápriliséig, mert Kazinczy ekkor ismét érdeklődik a „pakétról” Nagy Gábornál.²⁸

Kazinczy 1807. május 1-jén Cserey Farkashoz írt levelében lelkesedéssel szölt Mossóczy Institóris Károly könyvárusról:

„Az egygy magyarul mind beszéllő mind író szép tanulása fiatal ember. Kereskedése’ nemét Lipsiában tanulta annál a’ Wolfnál, a’ ki Könyváros is ugyan, de Tudós is egyszersmind, ’s a’ Jezsuita szerzet historiáját írta...”²⁹

Kazinczy feltehetően már 1807-ben kapcsolatba is került Institórisal, s mivel „Trattner sok ínség érte”, már ekkor megfordulhatott a fejében, hogy őt kérje meg a kiadásra.³⁰ A nyomtatási munkákat azonban továbbra is Trattner végezné. A Sylvester-kiadás ügyéről ezek után 1807 októberében olvashatunk, amikor Kazinczy Nagy Gábortól kért adatokat az új előszóhoz, s ekkor úgy véli, a kötet novemberben megjelenhet.³¹ Ezek az adatok az 1807-es változatban még nem szerepelnek.

A megjelenés elhúzódsában szerepe lehetett annak is, hogy Kazinczy az 1808-as kiadás „Utóírási”-ában hozzászól Verseggy Ferenc és Révai Miklós 1805 és 1806 között zajló nyelvi és helyesírási vitájához is.³² Verseggy *A tiszta magyarság* című, 1805-ben megjelent vitairatában nyíltan támadta Révait, aki 1805-ben, illetve 1806-

²⁶ A kiadástörténet részletes ismertetése a vonatkozó forrásokkal: BARTÓK: „*Nem egyéb...*”, i. m. (4. jegyzet.) 292–302.

²⁷ Kazinczy Nagy Gábornak, Széphalom, 1807. február 12. *Kazinczy Ferenc levelezése. I–XXI.* Kiad. VÁCZY János Bp. 1890–1911. (Továbbiakban: *KazLev*) IV. 492.

²⁸ Kazinczy Nagy Gábornak, Széphalom, 1807. április 26. *KazLev* (27. jegyzet) IV. 567.

²⁹ Kazinczy Cserey Farkasnak, Széphalom, 1807. május 1. *KazLev* (27. jegyzet) V. 4.

³⁰ Institóris Károly könyvkereskedése 1814-ben csődbe ment, és a csődeljárás során felvett leltár tanúsága szerint az üzletben krúdában – tehát füzetlenül és kötetlenül – 63 példányt találtak Kazinczy *Magyar régiségek és ritkaságok* 1808-as kiadásából. GARDONYI Albert: *Régi pesti könyvkereskedők*. Bp. 1930. 57.

³¹ Kazinczy Nagy Gábornak, Széphalom, 1807. október 18. *KazLev* (27. jegyzet) V. 202.

³² A vita összefoglalását l. SZALAI Anna: *Pályakezdő évek Pest-Budán. Horvát István és íróbarátai 1800–1815*. Bp. 1990. 117–168.

ban álnéven egy-egy írásban válaszolt a támadásokra. A vitát összefoglaló iratot³³ ugyan tanítványa, Horvát István fogalmazta, ám a nyomtatást Révai személyesen felügyelte, s így módjában állt belenyúlani a szövegbe. Az iratba beillesztette Kazinczynak egy hozzá írott levelét – Kazinczy (és Horvát) tudta nélkül –, azt demonstrálódó, hogy a széphalmi mester is az ő pártján áll. A vitairat ugyan még 1806-ban megjelent, de Kazinczy kezébe csak 1807 augusztusában került. Ez az eljárás módfelett felháborította, erről többeknek is panaszkodott leveleiben.³⁴ Így szándéka ellenére belekeveredett a vitába, s 1807 őszén már azt fontolgatta, nem kellene-e nyilvánosan is felszólalnia. Végül Sylvester-kiadásának utószavában ezt meg is tette.

Kazinczy az „Utóírást”-ban hosszan írt Révairól és a Révai–Verseghy-vita történetéről, és indulatosan fogalmaz a tudta nélkül kinyomtatott levélről:

„Révainak egyik tanítványa – az, a’ ki magát Boldogréti Vig Lászlónak nevezte-el – nekem egy Révaihoz írt levelemet engedelmem sőt hírem nélkül irtóztató titulusú irtóztató munkájának 15d. lapján bényomattatta. Elrettentem a’ levél’ meglátására. Fájt nekem, hogy egy szerencsétlen ember’ szenvedései általam is nagyítottak, ’s szántam ötöt, bár maga az oka kínjának. Mi szüksége volt a’ világnak azt tudni, hogy én eggynek ’s másnak dolgoztatásairól mit tartok, azt én ugyan meg nem foghatom: azonban vígasztalásomra szolgál, sőt kevélykedem benne, hogy ez a levél, a’ melyről nem hittem hogy azt Révain kívül valaki más látni fogja, bizonyoságot tészem, hogy én barátomnak meg nem érdemlett megtámadásán ’s érzékeny és illetlen bántásain nehezteltem ugyan: *de ezt nem csak bosszúra nem buzdítottam, sőt méltó bosszanokodását szelidíteni igyekeztem.*” [Kazinczy kiemelése.]³⁵

Ha már így történt, Kazinczy nyíltan is a győztes Révai mellé állt a vitában, s ezzel saját pozícióját is erősíthette, éppúgy, mint Révai a magáét a levél közzétételével. Mindketten kölcsönösen felhasználták a másik tekintélyét álláspontjuk elfogadtatására. Kazinczy az indiszkrécióért nem Révait, hanem annak tanítványát marasztalja el.³⁶ A *Magyar régiségek és ritkaságok* megjelentetését tehát nemcsak a nyomdász és a kiadó problémái késleltethették, hanem Kazinczynak a Révai–Verseghy-vitában tett állásfoglalása is.

Az 1807-es évszámmal nyomtatott próbapéldány a fenti adatok ismeretében talán 1807. május és szeptember között készülhetett, mivel Kazinczy május környékén még abban reménykedett, hogy a munka hamarosan napvilágot lát. Ekkor még nem volt a kezében Horvát István vitairata, mely hamarosan válaszra sarkalta az 1808-as kiadás „Utóírást”-ában. 1807 októberében azonban a Nagy Gábortól kért adatokra feltehetően már az újabb változathoz volt szüksége.

³³ [HORVÁT István] BOLDOGRÉTI VIG László: *Versegi Ferencnek megfogyatkozott okoskodása a tiszta magyarságban*. Pest, 1806.

³⁴ Kazinczy Cserey Farkasnak, Széphalom, 1807. augusztus 19. *KazLev* (27. jegyzet) V. 124.; Kazinczy Kis Jánosnak. Széphalom, 1807. augusztus 28. *KazLev* (27. jegyzet) V. 132.

³⁵ KAZINCZY (kiad.): *Magyar régiségek...*, i. m. (19. jegyzet) XXXIX–XL.

³⁶ KAZINCZY (kiad.): *Magyar régiségek...*, i. m. (19. jegyzet) XXXIX–XL.

4. A két kiadás összehasonlítása

Az egész könyv és a *Grammatica Hungarolatina* belső címlapja is különbözik a két kiadásban:

1807	1808
<p>SYLVESTERNEK, MAGYAR–DEÁK GRAMMATIKÁJA. NYOMT. ÚJ-SZIGETEN, 1539.</p> <p>A' KRAKKAI 1549. KIADOTT ORTHOGRAPHIA VNGARICA;</p> <p>‘S VARJAS JÁNOSNAK E VOCÁLISU ÉNEKE.</p> <p>ÚJRA KIADTA KAZINCZY FERENCZ.</p> <p>PESTEN, MOSSÓCZY I. KÁROLY KÖNYVÁRÓSNÁL. 1807.</p> <p>-----</p> <p>JOANNES SYLVESTERNEK, AZ AZ SZINNYÉRVÁRALJAI ERDŐSI JÁNOSNAK, MAGYAR–DEÁK GRAMMATIKÁJA. NYOMT. ÚJ-SZIGETEN, 1539.</p> <p>AZON NYOMTATVÁNYBÓL, MELLY A' MI IDÓNKRE, A MENY- NYIRE UGYAN MÉG EDDIG TUDATIK, EGYEDÜL JUTOTT EL, 'S MOST SINAI MIKLÓS ÚRNAK KINCSEI KÖZTT DEBRECZENBEN TARTATIK.</p>	<p>MAGYAR RÉGISÉGEK ÉS RITKASÁGOK. KIADTA KAZINCZY FERENCZ.</p> <p>ELSŐ KÖTET.</p> <p>I. Sylvesternek Magyar–Deák Gramma- tikája. Új-Szigeten, 1539. II. A' legelső nyomtatott Magyar Abécze. Krakkóban, 1549. III. Prof. Varjas János' E vocálisú éne- ke. Debreczen, 1775.</p> <p>PESTEN, Mossóczy Institóris Károly' számára, Trattner Mátyás műhelyében. 1808.</p> <p>-----</p> <p>SYLVESTERNEK, AZ AZ SZINNYÉRVÁRALJAI ERDŐSI JÁNOSNAK, MAGYAR–DEÁK GRAMMATIKÁJA. NYOMT. ÚJ-SZIGETEN, 1539.</p>

A két redakció eltér az előszavak tekintetében is:

1807	1808
<p>Az Olvasóhoz: V–XXIV. (20 lap) Keltezése: Írtam Ér-Semlyéنتt, Biharban, Debreczen és Károly, 's Kálló és Nagy-Várad között, Juniusban, 1805. K. F.</p>	<p>Az Olvasóhoz: V–XX. (16 lap) Keltezése: Ér-Semlyéنتt, Biharban, Június' közepén, 1805.</p> <p>Utóírás: XXI–XL. (20 lap) Keltezése: Széphalom, Augustusnak 4diken, 1808. K. F.</p>

A két kiadást részletesebben összevetve kitűnnek a további egyezések és különbségek. A következőkben kiemelünk néhány olyan mozzanatot, amelyek irodalom- és kritikátörténeti szempontból fontosak lehetnek.

a) Az előszavak

Az 1807. évi kiadás előszavában Kazinczy elmondja a *Grammatica Hungarolatina* előkerülésének történetét. Hosszú lábjegyzetben rajzolja meg a könyv tulajdonosának, Sinai Miklós debreceni professzornak pályaképét. Ebben a változatban még így fejezheti be jegyzetét:

„Méltó valóban, hogy borúlatos életének késő estvéje kies színbe derüljön.”³⁷

A becses nyomtatvány ismertetése során részletesen leírja a címlap metszeit. Utal a reformáció kibontakozására és elterjedésére, majd áttekinti Sylvester életrajzi adatait, felsorolja nyomtatásban megjelent munkáit. Összefoglalva érdemeit szép szavakkal méltatja tevékenységét. Ezt így fejezi be:

„Hadd legyen azon Cenotáphiumnak, mellyet én ez helytt az ő homályból előhozott árnyékának religiósus tisztelettel emelek, tulajdon az a' koszorú a' dísze, mellyet a' Múzsáknak maga ő fűzött, ez a' dicső férfiú, honni viráginkból:”³⁸

– és következnek *Az Magyar níphez* címmel az Újtestamentum-fordítást bevezető híres disztichonok teljes terjedelmükben.³⁹ Ez azért rendkívül fontos, mert ezt a helyet eddig nem tartották számon a vers legkorábbi, 18–19. századi szöveggözlése között.⁴⁰ Végezetül munkáját Kazinczy Virág Benedeknek ajánlja, megköszönve bátorítását a közzététel nehézségei során.

³⁷ KAZINCZY (kiad.): *Sylvesternek...*, i. m. (20. jegyzet) VIII.

³⁸ KAZINCZY (kiad.): *Sylvesternek...*, i. m. (20. jegyzet) XXI.

³⁹ KAZINCZY (kiad.): *Sylvesternek...*, i. m. (20. jegyzet) XXII–XXIII.

⁴⁰ A disztichonok kiadásairól: BARTÓK István: „Nem tudom, mitsoda madár”. *Sylvester János Újszövetség-fordításának utóéletéből*. In: *Biblia Sacra Hungarica. Magyarországi bibliák a filológiai tudományokban*. Szerk. HELTAI János. Bp. 2009. /A Magyar Könyvszemle és a MOKKA-R Egyesület Füzetei 3./ 43–53.

Az 1808. évi kiadásnak az olvasóhoz szóló előszava – egyetlen nagyon fontos különbségtől, a befejezéstől eltekintve – tartalmában lényegileg megegyezik a korábbiéval. A megfogalmazásban előfordulnak kisebb-nagyobb eltérések. A második változat kevésbé terjedős, a fontosabb közlendőkre összpontosít. Jellemző példa erre annak leírása, hogyan tudta meg Kazinczy Weszprémi Istvántól, hol található az általa ismertetett ritkaság:

1807	1808
<p>Gyengéji közé tartozott a' nagy embernek, szere felett rettegni dicsősége' megcsokolásáért, 's ha mit ollykor mástól veve, nem örömet vallotta-meg, melly forrásból merítgetett. Így történt, hogy ámbár a' könyvből és a' könyv felől kelleténél talán többet is hordott-elő, azt, a' minék tudása eránt az Olvasóban lángoló vágyást gyúlasztott, gondosan elhallgatá. Azonban azon kedvezések szerint, mellyekkel a' jó Öreg erántam egyébbel együtt azon tekintetből is bánt, minthogy én az ő vejjével, Dr FÖLDI JÁNOS-sal sűrű tudományos levelezésben állottam, a' mit a' Publicum előtt titokban tartott, nekem nem vonakodott megsugni. Sok időre haladt kívánságom' bételjesedése. Szemesebben őriztetett a' kincs mint a' mesék arany almája 's úgy tetszett, hogy itt az a' mindent meggyőző eszköz is sikertelen lészen, mellyel az Istenek' és emberek' atyja Acrisiusnak győzött zárjain.⁴¹</p>	<p>Gyengéji közé tartozott a' nagy-embernek, szere felett rettegni dicsőségéért, 's ha mit ollykor mástól veve, nem örömet hagyta tudni, melly kútfőből merítgetett. Itt ezen felyül kincsenek becsét akarta nevelni titkolódásával. Azonban azon kedvezések szerént, mellyekkel a' jó Öreg velem bántni szeretett, a' mit elrejtve tarta a' Publikum előtt, nekem nem sokáig vonakodott megsugni.⁴²</p>

Az 1808. évi kiadásban az átdolgozott korábbi előszó keltezéséeként Kazinczy – mint fentebb is utaltunk rá –, meghagyta az 1805. évet. A Sinai Miklóstra vonatkozó jegyzetbe csakis utólag illeszthette be az első mondatot: „Ez a színetlen tiszteletet érdemlő szerencsétlen Öreg ez idén, 1808. Júniusnak 17d., hala meg, Debreczenben, életének mintegy 78-dik esztendejében.”⁴³ A terminus post quem nem lehet kétséges. A nyomtatványt ismertetve a metszetekről sokkal rövidebben szól, mint az első változatban, viszont a címlap képeihez kapcsolódva beiktat egy lábjegyzetet Trattner Mátyás dicséretre, aki „kimetszette azt, úgy hogy itten már azt is láthatja az Olvasó.”⁴⁴ Ez a megjegyzés azért furcsa, mert a címlap kezdet-

⁴¹ KAZINCZY (kiad.): *Sylvesternek...*, i. m. (20. jegyzet) VI–VII.

⁴² KAZINCZY (kiad.): *Magyar régiségek...*, i. m. (19. jegyzet) VI.

⁴³ KAZINCZY (kiad.): *Magyar régiségek...*, i. m. (19. jegyzet) VII.

⁴⁴ KAZINCZY (kiad.): *Magyar régiségek...*, i. m. (19. jegyzet) X.

leges reprodukciója ugyanígy látható az 1807. évi kiadásban is. A továbbiakban a gondolatmenet az első változatot követi. A legfontosabb különbség a befejezésben van: Sylvester méltatását közvetlenül a Virág Benedeknek szóló ajánlás követi, kimaradnak a híres disztichonok.

Az *Orthographia Vngarica* kiadása esetében csak „Az Olvasóhoz” című bevezetésben van különbség a két változat között. Az eltérés a 137–138. lapon (15r–v) mindössze annyi, hogy a későbbi változatban Kazinczy hosszabban ír az artikulusok használatáról.

1807	1808
A' ki magát állatásom' igazsága felől meggyőzni akarja, olvasson valamely cikkelyt egy Római Iróban, kinek szép nyelvét nem dísztelenítik-el ezek a' sok monosyllabus, semmit nem jelentő, szó forma nem-tudom-mik, vesse-öszve azt a' francia, német vagy magyar fordítással, 's érzeni fogja a' különbséget. ⁴⁵	A' ki magát állításom' igazsága felől meg akarja győzni, vesse-öszve Sylvesteremben a' 44. és 45. lapon az articulus nélkül ellenni épen nem tudó magyar és görög sorokat a' deák textussal, 's érzeni fogja a' különbséget – noha más részről feléled, látván, hogy a' mi igen szép nyelvünk mellett megszegyenülve áll mind az egygyik mind a' másik, midőn ez, összeolvasztván a' maga pronómeneit a' substantívumokkal, oly szerencsésen el tudja mellőzni, még pedig az értelemnek minden kára nélkül, a' minden nyelvek' legszébbikének azokat a' sok <i>húmon</i> -jait 's <i>mu</i> meg <i>mu</i> 's ismét <i>mu</i> -jait, 's azokat a' sok <i>vestris</i> -eket <i>meus</i> -okat a' deákban. ⁴⁶

b) A szövegközlés

A *Grammatica Hungarolatina* szövegközlése mindkét kiadásban az A1r–H8v íveken található, 1-től 128-ig lapszámozva. Nemcsak az ívjelzés és a lapszámozás azonos, hanem legnagyobb részt a szedéstükör és a nyomtatás is. Egyetlen helyen kellett újraszédni, ahol Kazinczy rövidített egyik terjedelmes lábjegyzetén, amit a szöveghez fűzött. Az egyik magyar mondat ürügyén a kortárs nyelvészeti vitákhoz kapcsolódott. A nyelvtani példaként idézett bibliai szakasz Sylvester fordításában: „Es parantsola ünekiek, hog' mind le ültetnék üköt eg'g' eg'g' lakodalomhelt oßtuan mindennek az zöld füön.”

Kazinczy jegyzete a két kiadásban egy darabig megegyezik:

„Az *n* betű felett mind itt mind más helyeken valóban a' kettőztetés' jele áll. Ezt azoknak kedvéért jegyzem fel, a' kik megbotránkoztak a' Debreczeni Grammatica' Írójín, hogy a' gerundiumok' *n* betűjít kettőztetik. De egy úttal azt is fel kell tehát

⁴⁵ KAZINCZY (kiad.): *Sylvesternek...*, i. m. (20. jegyzet) 137–138.

⁴⁶ KAZINCZY (kiad.): *Magyar régiségek...*, i. m. (19. jegyzet) 137–138.

jegyezmem, hogy ezen archaizmussal *Debreczenben sem él senki más*, hanem csak az, a' ki *papol*, és azt hiszi, hogy ez által papolásának méltóságot ad. – Éppen úgy, valamint azt is csak *papoló-székekből* lehet hallanunk, hogy a' helyben nyugvás' *ban*, *ben* terminatiója a' helyfelé mozdulásnak kitételére fordítatik; p. o. *Vedd füledben* (e' helytt *füledbe*) *az én kiáltásomat*; és: *Bémegyek az Issten házában*, (e' helytt *házába*). Ezzel még az igaz magyarság' kánonjai is, a' Debreczeni Hentesek, Szappanosok és Sulyomkofák, nem élnek, sőt inkább ők az éppen-ellenkezőbb hibába esnek, a' nyugvást is a' mozdulat' terminatiója által végezvén.⁴⁷

Innentől azonban eltér a két kiadás:

1807	1808
<p>Szabó, a' <i>Baróti</i> és <i>Virthi</i>, a' nyugvás' <i>n</i> betűjét kettőzítette festi; 's úgy hiszem, hogy orthographiai tanítványa, Döme is, úgy fogja. – A' dolog rég olta forog szóban. A' scandált versek Daykának példája szerint, majd hosszúnak, majd rövidnek óhajtják. Révai jónak látta eleitől fogva rövidnek venni, 's maga Virág is rövidnek veszi. Az illy dolgokban a' legjobb Írók' állhatatos példája a' perosztó bíró. – Annyi azonban igaz, hogy ha ebben: <i>azon órában</i> a' <i>zon</i> syllaba keményebb volna is mint ebben: <i>azon óra</i>: de olly kemény mint ebben: <i>fenn áll</i>, bizony nincs; és így a' nyugvás' <i>n</i> betűjének nem szükség kettőzítve irattatni 's mondattatni.⁴⁸</p>	<p>Szabó Dávid a' nyugvás' <i>n</i> betűjét keményen ejti 's kettőzítette festi újabb kiadásaiiban. Révai, 's maga Virág is, jónak látták elejétől fogva rövid gyanánt venni, Dayka majd röviden ejti, majd meghúzza. – Hogy a' nyugvás' <i>n</i> betűje keményebb ne legyen mint e' szóban hangzik: <i>azon eset</i>, azt nem vitatom: de olly kemény mint ebben: <i>fenn</i>, bizony nincs, 's a' nyelv a' Révai', Virág' és Dayka' versein meg nem akad.⁴⁹</p>

A nyelvtudomány és a verstan történetének kutatói számára lehet fontos információ az eltérés. Ami a különbségből adódó tipográfiai problémák megoldását illeti: a jegyzet első, mindkét kiadásban egyező része a 40. lap alsó felét foglalja el, ezek a lapok tökéletesen egyformák. Mivel a jegyzet második része az újabb redakcióban rövidebb, Sylvester szövegéből itt a 41. lap felső felére négy sorral több fért. Ezért a következő, a 42. lapra annyival kevesebb jutott. A szedő ezt a belső alcím (*FIGVRA. Ábrázat.*) elé és után, továbbá az utolsó bekezdés elé beiktatott sorkihagyásokkal ellensúlyozta. Így a 43. laptól ismét pontosan megegyezik a két kiadás.

Az *Orthographia Vngarica* szövegekölésében (129–180. lap), mint fentebb idéztük, csak az előszavakban van különbség. A harmadik mű esetében (*Varjas János-*

⁴⁷ KAZINCZY (kiad.): *Sylvesternek...*, i. m. (20. jegyzet) 40; KAZINCZY (kiad.): *Magyar régiségek...*, i. m. (19. jegyzet) 40.

⁴⁸ KAZINCZY (kiad.): *Sylvesternek...*, i. m. (20. jegyzet) 41.

⁴⁹ KAZINCZY (kiad.): *Magyar régiségek...*, i. m. (19. jegyzet) 41.

nak *E vocálisú Éneke*, 181–223. lap) csupán az utolsó előtti ív (N) utolsó lapján megjelenő őrszó megléte, illetve hiánya mutat eltérést. Az 1807-es változatban a lap alján nincs őrszó,⁵⁰ az 1808-as kiadás N8v levelének (208. lap) alján azonban (12. Kezzdel-) olvasható.⁵¹

Kazinczy Ferenc nem létezőnek vagy elveszettnek hitt 1807. évi Sylvester-kiadása tehát megvan, és most már könnyen hozzáférhető. Ugyanakkor meg kell állapítanunk, hogy önálló kiadásnak semmiképp sem tekinthető, viszont fontos adalékokkal szolgálhat a *Magyar régiségek és ritkaságok* kiadástörténetéhez. Tüzetesebb vizsgálata ezen túlmenően nemcsak a nyelv- és nyelvjárástörténet, a norma és a normatudat alakulása szempontjából lehet érdekes, hanem a nyelvújítás és a verstan történetének kutatói számára is hasznos lehet. A felvetődő problémák nem közömbösek Sylvester utóélete szempontjából sem, de megoldásuk mégsem annyira a 16. századi kritikátörténetre, mint inkább a Kazinczy-filológiára tartozik.

ISTVÁN BARTÓK–ÁGNES STEMLER

Elle est retrouvée, donc elle n'existe pas

L'édition de 1807 de János Sylvester par Ferenc Kazinczy

La première systématisation connue de la langue hongroise, la grammaire parallèle latino-hongroise de János Sylvester, *Grammatica Hungarolatina*, a été publiée en 1539 à Sárvár, dans l'Ouest de la Hongrie. Ferenc Kazinczy (1759–1831), éminent personnage de l'histoire littéraire hongroise l'avait rééditée en 1808. D'après certaines sources, cette édition avait été précédée d'une autre en 1807. De toute manière, aucun exemplaire n'en était connu au début du 21e siècle. Étant donné qu'on n'en trouve aucune trace ni dans la correspondance, ni dans d'autres écrits de Kazinczy, l'existence de cette édition préalable est devenue douteuse.

En 2007, à l'occasion de la vente aux enchères de livres de l'Antiquariat Centrale de Budapest un exemplaire en est venu à jour. On peut constater que de cette variante n'a pas été achevés que quelques exemplaires, sans doute en vue d'essai ou d'épreuve. Comparant avec l'édition connue de 1808, certaines différences dans les notes de Kazinczy se présentent. Dans les débats linguistiques de son propre époque, Kazinczy parfois s'est servi de la grammaire du 16e siècle, comme argument. Des différences des commentaires, les changements de son opinion deviennent visibles dues oubien de point de vue linguistique ou de considérations tactiques.

⁵⁰ KAZINCZY (kiad.): *Sylvesternek...*, i. m. (20. jegyzet) 208.

⁵¹ KAZINCZY (kiad.): *Magyar régiségek...*, i. m. (19. jegyzet) 208.